

Marzena Czernicka*

Instytut Studiów Politycznych PAN

ORCID: 0000-0002-2317-2169

Specyfika bułgarskiego przełomu w kontekście typologii systemów komunistycznych Herberta Kitschelta

Wprowadzenie

W kontekście upadku systemu komunistycznego w artykule podejmuję problem przemian politycznych w Bułgarii, które zaszły w latach 80. i 90. XX wieku. Stawiam tezę, że system komunistyczny i jego upadek wpłynęły na sposób i tempo przemian demokratycznych w tym kraju, m.in. na tworzenie i funkcjonowanie partii politycznych i systemu partyjnego. Powyższe zagadnienia przedstawiam w świetle typologii systemów komunistycznych Herberta Kitschelta [Kitschelt 1992; Kitschelt i in. 1999; Petrescu 2011: 15–36; Rafałowski 2017: 28–43]. Typologia ta opiera się na kilku kryteriach związanych z polityką wewnętrzną państw, w których obowiązywał system komunistyczny. W sposób szczególny Kitschelt zwraca uwagę na takie zmienne wyjaśniające i charakterystyczne dla danego typu systemu komunistycznego, jak: istnienie lub też brak profesjonalnej biurokracji, poziom korupcji i nepotyzmu, istnienie lub też brak opozycji antykomunistycznej, zaangażowanie społeczne konkretnych grup obywateli, np. chłopstwa czy klasy średniej, przeszłość ustrojowa (typ ustroju sprzed okresu komunizmu). Kitschelt podkreśla, że dla późniejszego przebiegu wydarzeń związanych z charakterem rywalizacji politycznych w warunkach transformacji istotne znaczenie mają właśnie typ komunizmu i relacje władzy w ramach systemu komunistycznego. W myśl ustaleń Kitschelta zarówno narzucenie komunizmu, jak i wychodzenie z niego miało wpływ na postawy ludzkie, w tym na postawy polityczne, zachowania wyborcze, wzorce rywalizacji politycznej, jak również na same partie i systemy partyjne. W przypadku analizy bułgarskiego przełomu zmienną wyjaśnianą (zmienną zależną) jest proces transformacji, natomiast zmienną wyjaśniającą (zmienną niezależną) są uwarunkowania historyczne, tj. doświadczenie komunizmu. Korzystam również z ustaleń

* marzena.czernicka@isppan.waw.pl

Petera Maira dotyczących specyfiki tworzenia się partii i systemów partyjnych w państwach postkomunistycznych [Mair 1997; Grabowska 2004]. Uwzględnianie kontekstu historycznego, czyli doświadczenia komunizmu w wyjaśnianiu efektywności procesów transformacyjnych państw postkomunistycznych jest w literaturze przedmiotu określane jako koncepcja zależności od szlaku (*path dependence*) [Ekiert 2011: 501–526; Duda 2019: 143–157]. Zgodnie z tym podejściem spuścizna komunizmu ma szczególne znaczenie dla efektywności podejmowanych reform, szczególnie w początkowym okresie przemian. Koncepcja ta zakłada, że system socjalistyczny wykreował pewnego rodzaju specyficzne wzorce zachowań zarówno w przyjętych rozwiązaniach instytucjonalnych stosowanych w gospodarce, w polityce, jak i w postawach społecznych. To podejście badawcze akcentuje rozumienie transformacji jako pewnego procesu, który poddany jest ewolucyjnym zmianom. Budowanie nowego ładu nie odbywa się zatem w próżni politycznej, lecz w oparciu na wcześniej przyjętych rozwiązaniach instytucjonalnych oraz istniejących postawach społecznych i wzorach zachowań. Podejmując problem badawczy, jakim jest bułgarski przełom lat 80. i 90. XX wieku, chcę pokazać, w jaki sposób można zastosować tę teorię w badaniach empirycznych.

Tekst został podzielony na kilka części. We wprowadzeniu przedstawiam wybrany problem badawczy, formułuję tezę i przedstawiam przyjętą metodologię. W drugiej części charakteryzuję teoretyczne założenia koncepcji Herberta Kitschelta. Kolejne dwie części dotyczą stricte przyjętego problemu badawczego, tj. bułgarskiego przełomu lat 80. i 90. XX wieku. Charakteryzuję w nich genezę przemian w Bułgarii i ukazuję specyfikę przełomu, opierając się na wybranej typologii. W krótkim podsumowaniu formułuję ogólne wnioski dotyczące analizy wybranego zagadnienia.

Teoretyczne założenia koncepcji Herberta Kitschelta

Kitschelt wyróżnił trzy typy komunizmu: narodowo-akomodacyjny, biurokratyczno-autorytarny i patrymonialny. Pierwszy typ, narodowo-akomodacyjny, występował według niego na Węgrzech, w Słowenii i Chorwacji [Kitschelt i in. 1999; Petrescu 2011: 15–36; Rafałowski 2017: 28–43]. Charakteryzował się on umiarkowaną korupcją. Władze do pewnego stopnia tolerowały rosnącą w siłę opozycję polityczną i starały się włączać jej działaczy w ramy reżimu. Reprezentanci niektórych organizacji byli zatem dopuszczani do zasiadania w parlamencie. Represje polityczne nie odgrywały pierwszorzędnej roli. Istniała liczna grupa osób wykształconych, która przywiązywała znaczenie do pracy w aparacie państwowym. Występował silny poziom mobilizacji politycznej wśród miejskiej klasy średniej i chłopstwa. Grupą wycofaną z życia politycznego byli robotnicy. Ten typ komunizmu charakteryzował się pewnym stopniem profesjonalizacji w ramach biurokracji. Jego cechą wyróżniającą było to, że niepokoje społeczne i strajki wybuchały w momentach, kiedy władza próbowała podnieść ceny dóbr konsumpcyjnych. Partia komunistyczna była w zasadzie słaba i mało zinstytucjonalizowana. Ponadto nie miała możliwości sprawowania całkowitej kontroli nad społeczeństwem z uwagi na świadomą i zdyscyplinowaną klasę pracującą. W związku z tym władza komunistyczna zmuszona była tolerować pewien zakres autonomii w sferze kulturalnej i religijnej. Istniały intensywne kontakty pomiędzy wsią a miastem.

W okresie przedkomunistycznym państwa z narodowo-akomodacyjnym typem systemu komunistycznego charakteryzował umiarkowany poziom uprzemysłowienia gospodarki. W związku z tym w świadomości obywateli istniała alternatywna, kapitalistyczna wizja rozwoju gospodarczego i uprzemysłowienia. Ponadto państwa te posiadały doświadczenie funkcjonowania w ramach instytucji demokratycznych. Scenę polityczną w państwach zaliczonych do tej kategorii zdominowali liberalni demokraci oraz nacjonaliści. Podział postkomunistyczny był słaby z uwagi na relatywnie niskie nasilenie represji i ugodowość władz.

Komunizm biurokratyczno-autorytarny charakteryzował się tym, że działacze opozycyjni doświadczały silnych represji politycznych [Kitschelt i in. 1999; Petrescu 2011: 15–36; Rafałowski 2017: 28–43]. Ustrój był bliski totalitarnemu. Do 1989 roku nie pojawiały się znaczące ruchy opozycyjne. Partia komunistyczna była dobrze zorganizowana i opierała swoje rządy na profesjonalnej strukturze biurokratycznej. Istniała liczna, dobrze zorganizowana klasa pracująca. Poziom korupcji był relatywnie niski, co świadczy o niewielkim znaczeniu klientelizmu. Przed ustanowieniem systemu komunistycznego państwa tego typu również miały doświadczenia w zakresie funkcjonowania w ramach demokracji oraz pewien stopień industrializacji. W związku z tym istniał wysoki poziom mobilizacji politycznej zarówno wśród robotników, jak i miejskiej klasy średniej. Ponadto funkcjonowały chłopskie grupy nacisku. Ten typ systemu komunistycznego według Kitschelta występował w Czechach i w NRD. Polska została zakwalifikowana do typu pośredniego między narodowo-akomodacyjnym a biurokratyczno-autorytarnym.

Trzeci typ systemu komunistycznego wyróżniony przez Kitschelta to typ patrymonialny [Kitschelt i in. 1999; Petrescu 2011: 15–36; Rafałowski 2017: 28–43;]. Jego zdaniem obowiązywał on w Bułgarii, jak również prawie na całym obszarze Związku Radzieckiego, w Rumunii, Albanii, do pewnego stopnia także na Słowacji oraz w serbskiej części Jugosławii. Kitschelt zwraca uwagę na kilka cech tego reżimu, które znacząco wpłynęły na sposób i tempo przeobrażeń politycznych w Bułgarii. Cechą charakterystyczną komunizmu patrymonialnego jest to, że występują w nim pionowe łańcuchy osobistej podległości. To oznacza, że władza jest skupiona w rękach wąskiej grupy osób, a dostęp do władzy zapewniają osobiste kontakty z elitą rządzącą. W tego rodzaju systemie reguły formalne nie mają większego znaczenia. W sferze publicznej dominują relacje osobiste. Liczą się relacje nieformalne i klientelistyczne. W tego rodzaju systemie komunistycznym występował też wysoki poziom korupcji. Według Kitschelta tego typu reżimy powstawały w państwach, gdzie nie było przedkomunistycznych tradycji demokratycznych, a zatem zastępowały one autorytaryzm lub monarchie absolutystyczne. W komunizmie patrymonialnym kraj był modernizowany niemal wyłącznie odgórnie. Uprzemysłowieniu poddawane były tylko niektóre obszary. W gospodarce dominowało rolnictwo tradycyjne. W związku z tym przeważającą część ludności stanowiło chłopstwo. Występowała ogromna przepaść między obszarami miejskimi a wiejskimi. Ponadto klasa średnia i robotnicza tylko w niewielkim stopniu angażowała się społecznie. Profesjonalizacja biurokracji była na niskim poziomie. W tego typu systemie występował wysoki poziom represji politycznych charakteryzujący się tym, że obecni byli jedynie pojedynczy dysydenci. Przez

to utrudnione było powstawanie jakichkolwiek ugrupowań opozycyjnych, a związki zawodowe były w fazie tworzenia.

W momencie upadku komunizmu uwarunkowania istniejącego w Bułgarii systemu okazały się kluczowe dla przebiegu procesu transformacji w tym kraju. Porównując sytuację pomiędzy różnymi krajami komunistycznymi, można stwierdzić, że obecność lub też brak opozycji antykomunistycznej miała ogromne znaczenie dla powodzenia przyszłych reform. Powstały w Polsce NSZZ „Solidarność” był impulsem dla innych państw w regionie. Nastąpił efekt *spill over*, tj. rozlania się tendencji antykomunistycznych na pozostałe państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Typ systemu komunistycznego, jaki funkcjonował w danym państwie, wpływał zatem istotnie na tempo i charakter przemian ustrojowych. W tych państwach, gdzie istnienie opozycji było częściowo dozwolone, tempo przemian było szybsze od przeobrażeń w państwach, gdzie opozycja nie funkcjonowała. Istotne znaczenie dla późniejszych trajektorii charakteru rywalizacji politycznych w warunkach demokratycznych miały również relacje władzy obowiązujące w danym systemie komunistycznym. Odwołując się do modeli przemian politycznych zaproponowanych przez Jerzego Wiatra, można stwierdzić, że przeobrażenia polityczne w Polsce i na Węgrzech przypominały historyczny kompromis [Wiatr 2006; Wojnicki 2021: 79–92]. W Rumunii czy w Bułgarii przyjęły one formę kontrolowanego otwarcia, w Niemczech natomiast transformacja przebiegła poprzez zjednoczenie Niemiec z landami wschodnimi.

Wychodzenie z komunizmu wymagało przeprowadzenia gruntownej zmiany na wielu płaszczyznach (*triple transition*) [Offe 1992: 15–32]. Było to doświadczenie wcześniej nieznane państwom i społeczeństwom postkomunistycznym. Transformacja musiała zająć zarówno w obszarze budowy podstaw demokratycznego państwa prawa, jak i w kontekście gospodarczym, militarnym (zmiana sojuszy wojskowych – NATO) czy w aspekcie kulturowym (otwarcie się na Zachód). Zmiana musiała zająć również w mentalności społeczeństwa, którego pozycja w czasach komunizmu była zmarginalizowana. Ta gruntowna zmiana dokonywała się w wielu państwach z trudnościami, gdyż – jak ustalił Kitschelt – typ systemu komunistycznego przyczyniał się do występowania komplikacji na poziomie różnych płaszczyzn życia, np. społecznej, politycznej, gospodarczej i kulturowej.

Geneza przemian

Przechodząc do omówienia zmian zachodzących w Bułgarii w latach 80. i 90. XX wieku, należy zgodzić się z Kitscheltem, który słusznie zwrócił uwagę, że w tym okresie Bułgaria nie posiadała właściwych wzorców dotyczących tworzenia demokratycznych podstaw państwa, w tym systemu partyjnego.

W momencie, kiedy utworzono Ludową Republikę Bułgarii, zakazano funkcjonowania dotychczasowych ugrupowań politycznych [Jackowicz 1997]. Jedyną partią, która obok Bułgarskiej Partii Komunistycznej (BKP) działała w tamtym czasie, był Bułgarski Ludowy Związek Chłopski (BZNS). Była to jednak partia sojusznicza (satelicka względem BKP) [Skrzydło 1969: 49–64; Żmigrodzki 1977, 1988; Wojnicki 2020: 31–52], która uznawała pierwszoplanową rolę partii komunistycznej. Komunizm nie

pozostawił po sobie zatem żadnych wzorców rywalizacji wyborczej. Tym samym system partyjny postkomunistycznej Bułgarii kształtował się dopiero w trakcie przemian demokratyzacyjnych i w ich wyniku. Rodziło to poważne trudności z budowaniem podstaw demokracji w nowej postkomunistycznej rzeczywistości.

Sytuację dodatkowo komplikował fakt, że historia bułgarskiego parlamentaryzmu jest stosunkowo krótka. Przed wprowadzeniem systemu komunistycznego Bułgaria funkcjonowała w demokracji. Ówczesny parlamentaryzm bułgarski był jednak obciążony licznymi problemami. Jego początek datuje się na rok 1879, w którym uchwalono konstytucję tyrnowską [Czekalski 2010; Woźnica 2019: 265–282]. W okresie od uzyskania częściowej niezależności w 1878 roku do roku 1946 bułgarski parlamentaryzm przeszedł przez dwa odmienne okresy. Początkowo był stabilny, a po I wojnie światowej zaczął być deformowany na różne sposoby. Pierwszy okres charakteryzowała względna harmonia oraz jednorodność. W tym czasie budowano najważniejsze instytucje państwowe i tworzone mechanizmy społeczno-polityczne. Po I wojnie światowej rozpoczął się proces zniekształcania demokracji parlamentarnej. Okres ten charakteryzował się brakiem stabilności. Można wyróżnić w nim dwa podokresy. Pierwszy z nich to czas od I wojny światowej do 1934 roku, drugi – po 1934 roku. Wówczas to doszło do przewrotu, w wyniku którego zawieszono konstytucję tyrnowską. W teorii obowiązywała ona do 1946 roku, lecz w praktyce nie była przestrzegana od roku 1934. Doszło do ustanowienia autorytarnego reżimu sprawowanego przez monarchę, cara Borysa III. W okresie międzywojennym Bułgaria doświadczyła zatem zasadniczej ewolucji ustrojowej. Powstała na przełomie XIX i XX wieku jako monarchia parlamentarna, w latach 30. XX wieku stała się dyktaturą i w takiej formie zastał ją komunizm.

Charakterystyka przemian przełomu lat 80. i 90. XX wieku w Bułgarii

W czasie przemian ustrojowych lat 80. i 90. XX wieku w Bułgarii można było zaobserwować tendencje, które wynikały z powyższych uwarunkowań i wpływały na sposób i tempo przeobrażeń politycznych w tym kraju.

Po pierwsze, istotne znaczenie dla procesu przeobrażeń politycznych, w tym dla tworzącego się systemu partyjnego, miał tryb oddania władzy przez komunistów. Determinował on kształt późniejszych wydarzeń politycznych i definiował aktorów politycznej gry. Wśród członków BKP utworzyło się reformatorskie skrzydło polityków, którzy dążyli do przeprowadzenia reform narzucanych przez Związek Radziecki [Spirowa 2008: 481–495, Czernicka 2021: 283–300]. Grzegorz Ekiert nazywa ten model przejścia/tranzykcji mianem reformy wyprzedzającej [Ekiert 1991: 285–313]. Reformy systemowe w Bułgarii określa się również mianem zmiany kontrolowanej [Wojnicki 2002: 41–45; Sokół 2017: 43–65;]. Powolna erozja systemu zachodziła bowiem wewnątrz BKP. Partia została przemianowana na Bułgarską Partię Socjalistyczną (BSP) i na początku przemian politycznych zachowywała silną pozycję negocjacyjną. Przewaga socjalistów nad tworzącą się wówczas opozycją antykomunistyczną umożliwiła im wygrana w pierwszych wyborach (54% głosów). Siłom antykomunistycznym udało się całkowicie przejąć władzę dopiero w wyniku wyborów w 1997 roku.

Po drugie, na początku przemian politycznych problemem bułgarskiej transformacji był brak dojrzałej opozycji antykomunistycznej [Todorow 2007: 115–131]. W bułgarskim systemie komunistycznym stosowano silne represje polityczne, w związku z czym aktywność społeczna została całkowicie zniszczona. Skutkowało to brakiem wykształconych postaw społecznych wśród społeczeństwa bułgarskiego. Przywołując w tym miejscu Stefana Nowaka: w społeczeństwie postkomunistycznej Bułgarii występowała „próżnia socjologiczna, polegająca na braku czynników łączących różne grupy społeczne w państwie”, czy – jak mówili Geoffrey Evans i Steven Whitefield – występował „brak środka”. To zjawisko charakteryzowało się słabością ustrukturyzowania społeczeństw i podziałów, brakiem organizacji średniego szczebla oraz słabością identyfikacji społecznych. W sytuacji gruntownej zmiany, jaką była transformacja, społeczeństwo charakteryzujące się takimi cechami opóźniało i osłabiało proces formowania się stabilnego systemu partyjnego [Grabowska 2004: 225].

Kolejną tendencją widoczną w Bułgarii w czasie przemian politycznych było bardzo powolne tempo reform gospodarczych. Sytuacja ta wynikała z silnej obecności postkomunistów na bułgarskiej scenie politycznej, jak również z braku dojrzałych sił opozycyjnych. Od razu po przełomie można było zaobserwować w Bułgarii silną polaryzację sceny politycznej. Wytworzył się podział na zwolenników i przeciwników reform. Socjaliści od początku blokowali przeprowadzanie jakichkolwiek reform. Na początku przemian politycznych spór w Bułgarii był raczej ideologiczny, a mniej dotyczył transformacji gospodarczej. Z faktem, że wygrali postkomuniści, wiązało się po pierwsze blokowanie wszelkich prób zreformowania państwa, po drugie blokowanie przez BSP wszelkich prób rozliczenia z przeszłością komunistyczną [Gołek-Sepetliewa 2018: 25–39; Czernicka 2019: 241–258]. Lustracja była zatem w Bułgarii bardzo ograniczona.

Doprowadziło to w konsekwencji do największego kryzysu gospodarczego w tym kraju w latach 1994–1995. Poza tym reformy polityczne i gospodarcze nie przebiegały jednocześnie, co dodatkowo komplikowało proces zmian. Pomoc finansową Bułgaria otrzymała dopiero w 1997 roku, nawiązując współpracę z Międzynarodowym Funduszem Walutowym i Bankiem Światowym. Jak twierdzi Ekiert, w krajach, w których reformy polityczne i gospodarcze przebiegały jednocześnie, okres przejściowy między komunizmem a demokracją był krótszy [Ekiert 2011: 501–526].

Poza wymienionymi powyżej tendencjami, doświadczenie komunizmu ukształtowało elektorat i partie polityczne [Mair 1990, 1997: 175–198; Grabowska 2004: 207–290]. Jak zauważył Peter Mair, badający specyfikę postkomunistycznych systemów partyjnych, elektorat w państwach postkomunistycznych nie jest przywiązany do partii politycznych. Ustalił to także Kitschelt, badając patrymonialny system komunistyczny w Bułgarii. Casus bułgarski pokazuje, że w latach 90. XX wieku na scenie politycznej istniał silny podział na dwa bloki polityczne (BSP i SDS) i nie było na niej wówczas miejsca dla innych znaczących ugrupowań. Dopiero po 2001 roku system partyjny zaczął ewoluować w kierunku wielopartyjnego. Dało się wtedy zaobserwować tę niestabilność w kontekście wyborczych preferencji. Dobrym tego przykładem była wygrana w wyborach Ruchu Narodowego Symeona II (NDSV) w 2001 roku czy partii Ataka w 2005 roku. Również współcześnie daje się zaobserwować, że bułgarski elektorat nie jest przywiązany do partii politycznych. Wybory parlamentarne z listopada 2021 roku

były trzecimi i drugimi z rzędu wyborami przedterminowymi w Bułgarii, które odbyły się w 2021 roku [Seroka 2021]. Potrzeba ich rozpisania wynikała z trudności w budowaniu większości parlamentarnej po poprzednich wyborach, które odbyły się w kwietniu i lipcu 2021 roku. Zwycięzcą listopadowych wyborów została partia Kontynuujemy Zmiany (PP), utworzona dwa miesiące przed wyborami i będąca zapleczem politycznym prezydenta Rumena Radewa. Natomiast partia polityczna Jest Taki Naród (ITN), która również jest partią bardzo młodą, a w lipcowych wyborach była partią zwycięską, w listopadzie uzyskała niecałe 10% poparcia. Te trzy zeszłoroczne próby osiągnięcia konsensusu politycznego w postaci budowania większości parlamentarnej, jak również fakt, że nowe ugrupowania polityczne szybko uzyskują i szybko tracą poparcie społeczne, pokazują, że bułgarski elektorat rzeczywiście nie jest przywiązany do konkretnych partii politycznych i brak mu wykrystalizowanych postaw wyborczych.

W odniesieniu do partii politycznych natomiast Peter Mair stwierdził, że są one na ogół tworzone przez elity parlamentarne, a ich słabością jest niski poziom zinstytucjonalizowania. Elity polityczne są też mało lojalne wobec swoich partii. Z uwagi na istnienie patrymonialnego systemu komunistycznego partycypacja polityczna społeczeństwa bułgarskiego po przemianach politycznych była i jest powierzchowna, co przejawia się niską identyfikacją elektoratu z programem partii oraz niskim poziomem jego zrozumienia. W przeciwieństwie do krajów Europy Zachodniej, bułgarska rywalizacja polityczna odbywa się w modelu otwartym, tzn. mniej przewidywalnym. Na tę specyfikę zwracał uwagę Mair, twierdząc, że w Europie Zachodniej wyborcy mają ograniczony, ale za to dobrze określony wybór. Model rywalizacji jest zamknięty. Natomiast w państwach Europy Środkowo-Wschodniej rywalizacja jest bardziej nieprzewidywalna, wybór jest mniej doprecyzowany. Inaczej mówiąc, jest bardziej rozproszony. Nie ma stabilnych reguł gry, trwałych wzorów współzawodnictwa i współpracy w formowaniu rządów. Taki model sprzyja niestabilności i fragmentaryzacji. Mimo przemian demokratycznych zachowane są relacje klientelistyczne, co sprzyja wysokiemu poziomowi korupcji w życiu publicznym, zakłóca profesjonalizację biurokratycznych instytucji, a jednocześnie sprzyja nieufności obywateli względem instytucji publicznych i instytucji partyjnych.

Podsumowanie

Biorąc pod uwagę wszystkie omówione czynniki, należy stwierdzić, że wniosek Kitschelta dotyczący wpływu rodzaju systemu komunistycznego na proces transformacji w krajach postkomunistycznych jest słuszny. Za trudności związane ze sprawnym przeprowadzeniem przemian politycznych w Bułgarii odpowiadało kilka kluczowych elementów, które według Kitschelta wynikały właśnie z typu systemu komunistycznego, jaki funkcjonował w tym kraju. Do najważniejszych cech warunkujących charakter i tempo przemian należały według niego: przeszłość ustrojowa Bułgarii, tj. typ ustroju sprzed okresu komunizmu, brak dojrzałej opozycji antykomunistycznej i związany z tym niski poziom zaangażowania społecznego i politycznego konkretnych grup obywateli, wysoki poziom korupcji i nepotyzmu, jak również brak profesjonalnej biurokracji. Kolejną tendencją widoczną w Bułgarii w czasie przemian politycznych było bardzo powolne tempo reform gospodarczych.

Przykład Bułgarii, gdzie system komunistyczny przybrał cechy typu patrymonialnego, pokazuje, że większe znaczenie dla późniejszych losów państwa i społeczeństwa ma typ komunizmu funkcjonujący w danym państwie niż samo doświadczenie komunizmu. Wszystkie powyższe czynniki potwierdzają tezę, że system komunistyczny, a raczej typ tego systemu, jak również późniejszy jego upadek, wpłynęły na sposób i tempo przemian demokratyzacyjnych w tym kraju. Jeśli spojrzymy szerzej na przemiany, jakie zaszły w państwach Europy Środkowo-Wschodniej przechodzących transformację, to widać, że modele przeobrażeń były różne, a ich podstawy z pewnością wiązały się z typem komunizmu, w jakim te państwa funkcjonowały przez wcześniejsze przez lata.

Bibliografia

- Czekalski Tadeusz, 2010, *Bułgaria*, Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Czernicka Marzena, 2019, *Współczesna Bułgaria w obliczu wybranych zagrożeń politycznych, ekonomicznych i społecznych*, „Sprawy Międzynarodowe” 72(1): 241–258.
- Czernicka Marzena, 2021, *Ewolucja systemu partyjnego i sceny politycznej w Bułgarii w latach 1990–2017 – od dwublokowości do wielopartyjności*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 19(2): 283–300.
- Duda Renata, 2019, *Rola koncepcji path dependence w wyjaśnianiu efektywności transformacji w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 17(1): 143–157.
- Ekiert Grzegorz, 1991, Democratization Processes in East Central Europe. A Theoretical Reconsideration, „British Journal of Political Science” 21(3): 285–313, <https://www.cambridge.org/core/journals/british-journal-of-political-science/article/abs/democratization-processes-in-east-central-europe-a-theoretical-reconsideration/EB5E2CF1E94209683726920F6F284A39> (dostęp: 28 kwietnia 2022).
- Ekiert Grzegorz, 2011, *Prawidłowości transformacji w Europie Wschodniej*, „Studia Socjologiczne” (1): 501–526.
- Gołek-Sepetliewa Dorota, 2018, *Dychotomia pamięci w postkomunistycznej Bułgarii*, „Acta Baltico-Slavica” 42: 25–39, <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/abs/article/view/abs.2018.001> (dostęp: 7 maja 2022 roku).
- Grabowska Mirosława, 2004, *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jackowicz Jerzy, 1997, *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Kitschelt Herbert, 1992, The Formation of Party Systems in East Central Europe, „Politics and Society” 20(1): 7–50.
- Kitschelt Herbert, Zdenka Mansfeldova, Radosław Markowski, Gabor Tóka (red.), 1999, *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation, and Inter-party Cooperation*, Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Mair Peter (ed.), 1990, *The West European Party System*, Oxford: Oxford University Press.
- Mair Peter, 1997, *What is different about post-communist party systems?*, [w:] *Party System Change. Approaches and Interpretations*, Peter Mair, Oxford: Oxford University Press, 175–198.
- Offe Claus, 1992, *Kapitalizm jako projekt demokratyczny? Teoria demokracji w obliczu potrójnego przejścia w Europie Środkowowschodniej*, „Studia Socjologiczne” 3/4: 15–32.

- Petrescu Dragoş, 2011, *Rok 1989 jako powrót do Europy. O rewolucji, reformie i pojednaniu z traumatyczną przeszłością*, [w:] *Interpretacje upadku komunizmu w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej*, Krzysztof Brzechczyn (red.), Poznań: Instytutu Pamięci Narodowej, 15–36.
- Rafałowski Wojciech, 2017, *Opisywanie i wyjaśnianie systemu partyjnego. Metody pomiaru*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Aspra-JR”.
- Seroka Mateusz, 2021, *Bułgaria po wyborach – wzmocnienie pozycji prezydenta Radewa*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-11-17/bulgaria-po-wyborach-wzmocnienie-pozycji-prezydenta-radewa> (dostęp: 8 maja 2022).
- Skrzydło Wiesław, 1969, *Systemy partyjne w ustroju socjalistycznym*, Lublin: Lubelska Spółdzielnia Wydawnicza.
- Sokół Wojciech, 2017, *Polityka reform systemów wyborczych do Zgromadzenia Narodowego w Bułgarii w latach 1990–2016*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio M” 2: 43–65, <https://journals.umcs.pl/bc/article/view/5962> (dostęp: 5 kwietnia 2022).
- Spirowa Maria, 2008, *The Bulgarian Socialist Party. The long road to Europe*, „Journal of Communist and Post-Communist Studies” 41: 481–495, <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.731.7662&rep=rep1&type=pdf> (dostęp: 7 kwietnia 2022).
- Wiatr Jerzy J., 2006, *Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wojnicki Jacek, 2002, *Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku*. Warszawa: Jacek Wojnicki.
- Wojnicki Jacek, 2020, *Restytucja i przekształcenia ugrupowań agrarnych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 6(1): 31–52.
- Wojnicki Jacek, 2021, *Modele przemian politycznych w regionie Europy Środkowej i Wschodniej*, „Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne” 30: 79–92.
- Woźnica Rafał, 2019, *Problemy demokracji i parlamentaryzmu bułgarskiego po I wojnie światowej. Między kontynuacją polityczną a przebudową struktur*, „Przegląd Sejmowy” (1): 265–282.
- Żmigrodzki Marek, 1977, *System partyjny Ludowej Republiki Bułgarii*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Żmigrodzki Marek, 1988, *Partie sojusznice w państwach socjalistycznych. 1944–1980*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

The specificity of the Bulgarian breakthrough in the context of the typology of communist systems by Herbert Kitschelt

Abstract

In this article, the problem concerning the political transformation in Bulgaria, that took place in the 80s and 90s of the 20th century, is analysed. The above mentioned issue is presented in the context of the typology of communist systems of Herbert Kitschelt, using the concept path dependence. It was established that both in imposing communism and in emerging from it had an impact on the speed and character of democratic transformations in this country, also on the creation and functioning of political parties and the party system.

Key words: Bulgaria, communist system, political transformation, collapse of the USSR, political parties

